

EKSPERTIZĖS SKYRIMO CIVILINĖJE TEISENOJE TAKTIKOS YPATUMAI

Dr. Rolandas Krikščiūnas

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Kriminalistikos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 28
Elektroninis paštas krk@ltu.lt

Pateikta 2003 m. liepos 10 d.

Parengta spausdinti 2003 m. rugsėjo 30 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos katedros vedėjas profesorius
dr. **Hendryk Malevski** ir šio fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros docentas
dr. **Antanas Rudzinskas***

S a n t r a u k a

Pagrindines teismo ekspertizės skyrimo ir atlikimo nuostatas reglamentuoja galiojantis Civilinio proceso įstatymas. Specialių žinių panaudojimo atliekant teismo ekspertizės sąlygas bei tvarką ir teismo ekspertizės akto reikalavimus nustato teismo ekspertizės įstatymas. Tačiau, be procesinių veiksmų atlikimo ir reglamentavimo, teismui svarbu išmanyti ir taktines ekspertizės skyrimo rekomendacijas. Straipsnyje nagrinėjami ekspertizės skyrimo taktikos ypatumai teisme nagrinėjant civilines bylas. Atkreipiamas dėmesys, į kokias aplinkybes teismas privalo atsižvelgti skirdamas ekspertizę. Analizuojama, kokiais pagrindiniais taktiniais principais teismui reikėtų vadovautis formuluojant klausimus ekspertui. Atskirai aptariami klausimai, kylantys nustatant ekspertizės dalyką.

Pagal galiojančias civilinio proceso normas ekspertizę leidžiama skirti ne tik remiantis šalių ar kitų bylą nagrinėjant dalyvaujančių asmenų pareiškimu, bet ir teismo iniciatyva.

Civilinio proceso normos įtvirtina bendrą ekspertizės darymo ir ekspertų skyrimo tvarką, t. y. nurodo, kad ekspertizė skiriama, siekiant išaiškinti nagrinėjant bylą kylančius klausimus, reikalaujančius specialių mokslo, meno, technikos ar amato žinių. Civilinio proceso kodeksas nenurodo aplinkybių, kurias nustatant reikia atlikti specialius tyrimus. Tačiau kai kuriose civilinėse bylose ekspertizė yra būtina. Tarkime, byloje dėl asmens pripažinimo neveiksniu būtina skirti teismo psichiatrinę ekspertizę, siekiant nustatyti asmens psichikos būklę; byloje dėl žalos atlyginimo – teismo medicininę ekspertizę, siekiant išspręsti klausimus dėl nukentėjusiojo profesinio ir bendrojo darbingumo netekimo ir panašiai. Kiekvienoje civilinėje byloje klausimas dėl būtino specialiųjų žinių panaudojimo, siekiant nustatyti vienas ar kitas faktines bylos aplinkybes, sprendžiamas individualiai, atsižvelgiant į civilinės bylos ypatumus.

Ekspertizė yra ne tik proceso, bet ir kriminalistikos mokslo, nagrinėjančio ekspertizės skyrimo ir atlikimo taktinius klausimus, nagrinėjimo objektas.

Ekspertizės skyrimo ir atlikimo civilinėse bylose taktika apima rekomendacijas, kuriomis remiantis pasirenkama tikslingiausia teismo ir asmenų, dalyvaujančių nagrinėjant civilinę bylą, veikla, atliekant minėtą procesinį veiksma. Taikydamas taktinius būdus teismas nustato, ar būtina skirti ekspertizę byloje, paruošia ekspertiniam tyrimui būtinus objektus bei lyginamąją medžiagą, formuluoja klausimus ekspertui ir t. t.

Reikėtų sutikti su V.Tichinia [1, p. 125–128], kuris teigia, kad spręsdamas klausimą dėl ekspertizės skyrimo civilinėje byloje tikslingumo teismas privalo atsižvelgti į tam tikras aplinkybes:

- a) Ar faktas, kurį turi nustatyti ekspertas, reikšmingas bylai?

Kiekvienoje civilinėje byloje teismas, vadovaudamasis įrodymų liečiamumo taisykle, privalo ištirti tik su bylos aplinkybėmis susijusius įrodymus. Ar aplinkybės (faktai), kurias nori nustatyti šalys, susijusios su bylos nagrinėjimo dalyku, ar šis faktas turi reikšmės siekiant teisingai išnagrinėti bylą – tai yra keletas pagrindinių klausimų, į kuriuos teismas turėtų atsižvelgti skirdamas ekspertizę vienai ar kitai aplinkybei nustatyti.

b) Ar norint nustatyti minėtąją aplinkybę būtina turėti specialių žinių?

Kaip jau minėta anksčiau, ekspertizė turi būti skiriama siekiant išnagrinėti tik tuos klausimus, kurie reikalauja specialių žinių. Ekspertui skirtų klausimų, kuriuos tiriant nereikia specialių mokslo, meno, technikos ar amato žinių, formulavimas prieštarauja įstatymams.

Spręsdamas klausimą dėl ekspertizės skyrimo teismas privalo kiekvienu konkrečiu atveju nustatyti, ar būtina panaudoti specialiąsias žinias, nustatant tam tikras aplinkybes, į kurias atkreipia dėmesį šalys ar kiti byloje dalyvaujantys asmenys. Tam tikrais atvejais nepaskyrus ekspertizės klausimai, reikalaujantys specialių žinių, yra netinkamai išnagrinėjami arba svarbios bylos aplinkybės lieka neištirtos.

c) Ar minėtoji aplinkybė nėra įrodyta remiantis jau surinktais bylos įrodymais?

Ekspertizės skyrimo klausimas paprastai sukelia teismui tam tikrų sunkumų bei lemia nemažas laiko ir finansų sąnaudas. Todėl spręsdamas, ar reikia skirti ekspertizę, teismas turi nustatyti, ar tas faktas, kurį pasinaudojusi ekspertizė nori išsiaiškinti šalis, nėra jau įrodytas (pvz., nustatyti dokumento autorių apklausiant liudytojus, kurių parodymai teismui nekelia abejonių).

Pateiktoji nuomonė nereiškia, kad „ekspertizė, siekiant nustatyti vieną ar kitą aplinkybę, turi būti skiriama tik tais atvejais, kai tie faktai negali būti įrodyti remiantis kitais šaltiniais“. Minėtąją nuomonę literatūroje yra pareiškusi V. Prituzova [2, p. 33].

Toks klausimo sprendimas sumenkina eksperto išvados vaidmenį ir reikšmę. Skirti ekspertizę būtina tuomet, kai jos neatlikus negalima visapusiškai ir išsamiai nustatyti aplinkybių, turinčių reikšmės bylai.

d) Mokslinės tam tikros rūšies ekspertizių atlikimo galimybės.

Skirdamas ekspertizę teismas privalo išmanyti mokslines tam tikrų ekspertizių galimybes. Jei aplinkybės, kurios yra tyrimo dalykas, negali būti nustatytos, suprantama, kad skirti ekspertizę netikslinga.

Teisėjų apklausa parodė, kad nepakankamos žinios apie tam tikros rūšies ekspertizių galimybes yra viena iš pagrindinių problemų civilinėje teisenoje.

Tam, kad teismas disponuotų žiniomis apie vieno ar kito ekspertinio tyrimo galimybes, prieš skirdamas ekspertizę jis turėtų konsultuotis su tam tikros srities specialistais. Tik visapusiškai išnagrinėjęs civilinės bylos aplinkybes teismas gali teisingai išspręsti klausimą dėl ekspertizės skyrimo tikslingumo.

Skiriant ekspertizę tam tikri reikalavimai yra keliami ir klausimų ekspertui formulavimui. Pagal galiojantį Civilinio proceso kodeksą klausimus turi teisę siūlyti byloje dalyvaujančios šalys ir asmenys. Tačiau galutinį klausimų sąrašą nustato teismas (CPK 213 str.).

Teismas nagrinėja ekspertui pateikiamus klausimus, išbraukia tuos, kurie nėra susiję su bylos aplinkybėmis arba peržengia eksperto kompetencijos ribas, formuluoja klausimus savo iniciatyva.

Teikdamas klausimus ekspertui teismas nulemia ekspertizės pobūdį, ekspertinio tyrimo kryptį ir mastą, o neretai ir tyrimo metodus. Todėl klausimų formulavimas ir pateikimas ekspertui yra labai svarbi teismo ekspertizės skyrimo taktikos dalis. „Nuo klausimų turinio, kruopščios jų formuluotės, – rašo F. Bürkle, – dažnai priklauso ekspertizės atlikimo visapusiškumas ir operatyvumas“ [3, p. 252].

Atlikę teisėjų apklausą nustatėme, kad 54 proc. apylinkės teismų teisėjų skirdami ekspertizę civilinėse bylose susiduria su sunkumais, susijusiais su užduoties ekspertui nustatymu.

Mūsų nuomone, formuluojant klausimus ekspertui, teismui reikėtų vadovautis šiais pagrindiniais taktiniais principais:

a) Klausimai neturi peržengti specialiųjų eksperto žinių ribų. Civilinio proceso kodeksas leidžia ekspertui užduoti tik tuos klausimus, kuriems išspręsti yra būtinos specialios

žinios. Kaip buvo minėta, ekspertui negalima užduoti teisinių klausimų. Vienų ar kitų teisės normų panaudojimas sprendžiant ginčijamus teisinius santykius sudaro išimtinę teismo kompetenciją.

- b) Klausimai turi atitikti paskirtosios ekspertizės dalyką. Jei byloje paskiriama autorystės ekspertizė, tai ir suformuluoti klausimai ekspertui turi būti susiję tik su rašto kalbos nustatymo sritimis. Skirtingų sričių ekspertams klausimai formuluojami atskirai; išimtį sudaro kompleksinės ekspertizės atlikimas.
- c) Klausimus ekspertui būtina formuluoti atsižvelgiant į tam tikros ekspertinės įstaigos mokslinių tyrimų galimybes. Suformuluotus klausimus ekspertas turi teisę spręsti atsižvelgdamas į šiuolaikines vienos ar kitos srities mokslo ir technikos raidos galimybes. Pavyzdžiui, netikslinga ekspertui, tiriančiam parašus, užduoti klausimą, kas parašė raidę „i“, nes tokiame mažame tekste jis negalėtų išskirti požymių, būdingų tam tikro asmens parašui, visumos.
- d) Klausimai turi būti tikslūs ir konkretūs. Klausimai ekspertui turi būti formuluojami logiškai, t. y. turi papildyti vienas kitą ir kilti vienas iš kito.
- e) Klausimai turi būti išsamūs. Jie turi aprėpti aplinkybių, kurioms išsiaiškinti reikia eksperto žinių, visumą. Tai svarbu siekiant, kad išvada būtų išsami (visapusiška).

Sudėtingais atvejais, kai klausimams formuluoti būtinos specialios žinios, taktikos požiūriu būtų tikslinga renginat klausimus kviesti ekspertą, kuriam bus skirta ekspertizė, arba kitą specialistą [4, p. 410].

Svarbus taktinis aspektas skiriant ekspertizę civilinėse bylose yra teismo veikla renkant bei skirstant (rūšiuojant) ekspertizei pateikiamą medžiagą. Tiek procesinėje, tiek kriminalistinėje literatūroje pažymima, kad eksperto išvados visapusiškumas, objektyvumas ir pagrįstumas priklauso nuo ekspertui pateiktos tyrimo medžiagos kokybės, nuo to, kaip teisingai ji parengta ir įforminta.

„Civiliniame procese, – pažymi R. Zoleris, – aiškiai pastebimas ryšys tarp ekspertizės atlikimo terminų ir ekspertui parengtos medžiagos kokybės“ [5, p. 247].

Civilinio proceso kodeksas nereglamentuoja medžiagos parengimo ekspertizei tvarkos, nėra numatytas specialisto dalyvavimas imant lyginamuosius pavyzdžius. Tuo galima paaiškinti, kodėl praktikoje pasitaiko atvejų, kai teismas siunčia ekspertizei atlikti nekokybiškus lyginamuosius pavyzdžius arba nepakankamą jų kiekį.

Teisingai parengti tam tikrus ekspertizei skirtus objektus civilinėje byloje teismas galės tik tuomet, kai jis racionaliai vadovausis kriminalistinės taktikos sukurtomis rekomendacijomis. Siųsdamas objektus ekspertiniam tyrimui teismas visų pirma turi įsitikinti jų tikrumu, t. y. nustatyti, kad pasiūsti į ekspertizę pavyzdžiai yra būtent tie objektai, kuriuos reikia tirti.

Atsižvelgiant į tai galima teigti, kad teismo ekspertizei pateikti objektai turi atitikti šiuos pagrindinius reikalavimus: a) jie turi būti patikimi ir tinkami ekspertiniam tyrimui, b) privalo turėti pastovius požymius, c) turi būti pateikiami nepakeisti.

Klaida, padaryta rengiant lyginamąją medžiagą, gali turėti įtakos neteisingam eksperto išvados pateikimui, o kartu ir neteisingam teismo sprendimui [6].

Poreikis pateikti lyginamuosius pavyzdžius kyla tais atvejais, kai ekspertizė yra identifikacinio pobūdžio (pvz., skiriant rašysenos ekspertizę).

- Atsižvelgiant į laiką ir susidarymo sąlygas lyginamoji medžiaga (pavyzdžiai) skirstoma į:
- ✓ laisvuosius pavyzdžius, padarytus iki bylos iškėlimo ir kurių pagrindu paskirta ekspertizė;
 - ✓ eksperimentinius pavyzdžius, gautus specialiai būsimam lyginamajam tyrimui civilinėje byloje atlikti.

Laisviesiems ir eksperimentiniams pavyzdžiams keliami tokie reikalavimai kaip galimybė lyginti ir nepakeičiamumas.

Civilinėje teisenoje lyginamuosius pavyzdžius pateikia šalys. Atsižvelgdamas į suinteresuotumą, ieškovas arba atsakovas gali tyčia pateikti teismui dokumentus, patvirtintus ne tų asmenų, kurių vardu jie yra pateikiami. Tokiais atvejais labai svarbu visų pirma nustatyti pavyzdžių tikrumą, t. y. ar jie priklauso tam asmeniui, kurio vardu yra pateikiami.

Vienas iš taktikos nagrinėjamų klausimų yra ekspertizės skyrimo laikas. Įstatymas ekspertizės skyrimo nesieja su atitinkama civilinės bylos stadija. Teismo ekspertizė civilinėje byloje gali būti paskirta prieš priimant sprendimą: ruošiantis teisminiam bylos nagrinėjimui, nagrinėjant civilinę bylą.

Ekspertizės skyrimo laiką kiekvienu atveju nulemia konkrečios nagrinėjamos bylos aplinkybės. Paprastai ekspertizę teismas turi paskirti iš karto, kai tik atsiranda tokia būtinybė. Reikia sutikti su A. Šliachovo teiginiu, kad teismas ekspertizę skiria tik tada, kai „tuo momentu taktikos atžvilgiu ją atlikti yra naudingiausia ir tikslingiausia bei realiai įmanoma (t. y. jei surinkta visa ekspertizei reikalinga medžiaga) [7, p. 62].

Tačiau išdėstyti teiginiai nereiškia, kad nėra bendrų taktinių rekomendacijų, kuriomis remiantis būtų užtikrinamas teisingas klausimų dėl ekspertizės laiko parinkimo civilinėje byloje sprendimas. Manome, kad sprendžiant ekspertizės skyrimo civilinėje byloje klausimą reikia vadovautis šiomis rekomendacijomis:

- a) Ekspertizė gali būti paskirta, jei turimi visi ekspertizei atlikti reikalingi objektai bei pakankamas lyginamosios medžiagos kiekis.
- b) Svarbią reikšmę ekspertizės skyrimo laikui turi objekto, kurį būtina ištirti, būseną. Jeigu objektas turi savybę greitai gesti, tai ekspertizė turėtų būti paskirta kaip galima greičiau. Dėl ne laiku paskirtos ekspertizės gali būti prarasti tam tikri objekto požymiai, o tai ekspertizės atlikimą daro neįmanomą. Laiku paskirta ekspertizė yra viena iš garantijų, kad bus gauta tikra (tikrovę atitinkanti) eksperto išvada.
- c) Ekspertizė turi būti paskirta tik išsiaiškinus visas bylos aplinkybes, turinčias reikšmės eksperto išvadai. Todėl atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes bei anksčiau išdėstytas rekomendacijas galima užtikrinti teisingą ekspertizės skyrimo civilinėje byloje laiką.

Svarbią taktinę reikšmę skiriant ekspertizę turi ir eksperto, kuriam teismas paveda ją atlikti, parinkimas. Laikantis šio reikalavimo užtikrinamas eksperto išvados tikrumas ir visapusiškumas.

Remiantis bendraisiais reikalavimais, ekspertu gali būti skiriamas kiekvienas asmuo, turintis reikiamų specialių žinių išvadai pateikti. Išsiaiškinti, ar asmuo disponuoja šiomis žiniomis, yra teismo pareiga.

Asmeniui, kuris paskirtas ekspertu, keliami šie būtini reikalavimai – tam tikros mokslo, meno, technikos ar amato srities specialių žinių turėjimas. Patikslinant šį teiginį reikėtų pažymėti, kad ekspertas privalo turėti specialių žinių būtent tais klausimais, kuriuos reikia išsiaiškinti ir dėl kurių jis yra kviečiamas į teismo posėdį. Eksperto kompetencija sprendžiant klausimus, kuriems reikia specialių žinių, teismui neturi kelti jokių abejonių. Priešingu atveju pagrįstos abejonės dėl eksperto kompetencijos yra pagrindas jį nušalinti.

Siekdamas įsitikinti eksperto kompetencija, teismas privalo surinkti apie jį būtiną informaciją: koks jo išsilavinimas, praktinio darbo pagal specialybę stažas ir t. t. Ypač kruopščiai tai būtina daryti tais atvejais, kai teismas paskiria atlikti ekspertizę asmeniui, nedirbančiam ekspertų įstaigoje.

Antrasis reikalavimas, kurį turi atitikti ekspertas, – visiškasis jo objektyvumas ir nešališkumas. Ekspertas negali būti asmuo, tiesiogiai arba netiesiogiai suinteresuotas bylos baigtimi (pvz., eksperto draugiškai arba, atvirkščiai, priešiški santykiai su proceso dalyviais). Tai susiję su tuo, kad eksperto nesuinteresuotumas bylos baigtimi yra būtina išvados objektyvumo sąlyga. Todėl Civilinio proceso kodekse yra įtvirtinti tokie patys eksperto nušalinimo motyvai kaip ir teisėjo (CPK 65 str. 1 d. 1–5 p. nurodyti pagrindai, 67 str.).

Be bendrų pagrindų nušalinti teisėją ir ekspertą, Civilinio proceso kodekso 20 straipsnis nustato ir papildomus eksperto nušalinimo pagrindus:

- a) Jeigu jis yra tarnybiškai ar kitaip priklausomas bent nuo vienos iš šalių ar kitų dalyvaujančių asmenų;
- b) Jeigu jis darė reviziją, kurios medžiaga buvo pagrindas civilinei bylai iškelti;
- c) Jeigu yra išaiškinama jo nekompetencija.

Reikia pabrėžti, kad išdėstytieji eksperto nušalinimo pagrindai nėra baigtiniai. Ekspertas gali būti nušalinamas ir esant kitoms aplinkybėms, keliančioms abejonių dėl jo nešališkumo.

Nustatęs eksperto skyrimo laiką, turėdamas būtinus objektus ir pavyzdžius, teismas priima sprendimą skirti ekspertizę.

Praktikoje klaidų atsiranda dėl to, kad Civilinio proceso kodekse nėra pakankamai reglamentuota ekspertizės atlikimo tvarka. Kodekso 212 straipsnis, reglamentuojantis ekspertizės skyrimo tvarką, net nenurodo, kad skirdamas ekspertizę teismas priima nutartį. Manytume, kad šiuo atveju tikslinga papildyti Civilinio proceso kodekso nuostatas.

Teismo nutartis skirti ekspertizę turi atitikti tam tikrus reikalavimus ir turėti tam tikrą struktūrą. Civilinio proceso įstatymas, skirtingai nei Baudžiamojo proceso (207 str.), nenustato aiškių taisyklių šiuo klausimu. Taigi manytume, kad naujajį Civilinio proceso kodeksą būtų tikslinga papildyti tam tikromis naujovėmis.

Nutartis skirti ekspertizę nurodo būsimo specialaus tyrimo kryptingumą [8, p. 158–164]. Sutikdami su pareikšta nuomone, manytume, kad teisingos ir profesionalios nutarties sudarymo svarba neturėtų kelti abejonių.

Nutarties turinyje, mūsų požiūriu, turėtų būti nurodoma:

- 1) Nutarties priėmimo vieta ir laikas;
- 2) Teismo pavadinimas (jo sudėtis ir teismo posėdžio sekretorius);
- 3) Byloje dalyvaujantys asmenys ir ginčo dalykas (trumpa bylos fabula);
- 4) Aplinkybės, turinčios reikšmės bylai (įrodinėjimo dalyko faktai), kurioms patvirtinti ar atmesti skiriama ekspertizė;
- 5) Teismo motyvai, kuriais remdamasis jis priėjo prie išvados apie ekspertizės būtinumą;
- 6) Specialaus ekspertizės dalyko (rūšies) įvardijimas;
- 7) Ekspertizės uždavinio formavimas – ekspertui užduodami klausimai;
- 8) Tyrimo objekto nustatymas (arba kieno atžvilgiu ekspertizė bus atliekama);
- 9) Kam paskiriama atlikti ekspertizę (įstaigos, laboratorijos pavadinimas, eksperto vardas, pavardė);
- 10) Įvardijama bylos, perduodamos ekspertui, medžiaga (pvz., teismo posėdžio protokolas, liudytojų apklausos protokolai, tiriamojo ranka rašyti užrašai – išvardijama, kokie būtent);
- 11) Lyginamosios medžiagos aprašymas (jeigu tokia medžiaga pateikiama ekspertui);
- 12) Laiko tarpas, per kurį turi būti atlikta ekspertizė;
- 13) Ekspertizės atlikimo vieta (teisme ar ne teisme);
- 14) Nutartį priėmusio teisėjo (teisėjų) parašas.

Kaip matome, struktūriškai nutartis susideda iš trijų dalių:

- a) Parengiamosios arba įvadinės (priėmimo laikas, vieta, teismo sudėtis, kokioje byloje, kurios iš šalių prašymu, jeigu tai buvo šalies iniciatyva);
- b) Aprašomosios (trumpa bylos fabula – išskiriamos juridinės aplinkybės, kurioms išsiaiškinti reikalinga ekspertizė, taip pat ekspertizės pagrindas ir priežastys);
- c) Nutartinės (tyrimo objektas ir dalykas, klausimai ekspertui, kuriam pateikiama tyrimo medžiaga).

Aprašomoji dalis turi būti suformuluota taip, kad iš jos būtų aišku, kodėl kilo ekspertizės poreikis, kokioms teisinėms aplinkybėms nustatyti bus reikalingi jos rezultatai, koks specialusis tyrimo tikslas.

Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad tyrimo objektai, taip pat bylos medžiaga, įvairūs dokumentai ir pan., yra perduodami ekspertui ir būtinai išvardjami nutartyje. Pats ekspertas jokios medžiagos, pažymų ar kitų objektų nerenka. Jis negali, pavyzdžiui, pareikalauti iš šalies pateikti kokius nors dokumentus. Bet jeigu jie, eksperto nuomone, yra reikšmingi tyrimui, jis turi teisę prašyti teismo, kad jam būtų pateikta papildomos medžiagos.

Taktikos požiūriu taip pat būtų naudinga skiriant ekspertizę nutartinėje dalyje nurodyti, kad šalys buvo supažindintos su nutartimi skirti ekspertizę.

Nutartyje skirti ekspertizę nenurodoma jos apskundimo tvarka ir terminai, nes įstatymas nenustato tokios galimybės.

Tokia nuostata neatitinka šiuolaikinių teisės realijų. Manytume, kad būtų tikslinga įtvirtinti byloje dalyvaujančių asmenų teisę nutartį apskųsti atskirai nuo teismo sprendimo. Toks apskundimas neturėtų stabdyti ekspertizės atlikimo. Išimtis galima daryti kai kuriais atvejais: kai ekspertizė buvo skiriama asmens, skundžiančio nutartį, prašymu; kai suinteresuotas asmuo atsisako ekspertizės psichikos būklei nustatyti arba medicininės ekspertizės (įstatymas nenustato priverstinio siuntimo ekspertizei atlikti).

Jeigu aukštesnės instancijos teismas pripažįsta ekspertizės skyrimą neteisėtu arba nepagrįstu ir panaikina nutartį skirti ekspertizę, atitinkamai „naikinamos“ ir visos su tokia nutartimi susijusios teisinės aplinkybės. Pavyzdžiui, jeigu teismas jau spėjo gauti eksperto išvadą (tais atvejais, kai nutartis apskundžiama nestabdant ekspertizės atlikimo), tai aukštesnės instancijos teismo nutarties skirti ekspertizę panaikinimas padaro nebegalimą eksperto išvados panaudojimą pirmosios instancijos teisme kaip įrodymą.

Palyginkime: apeliacine ir, išimtiniais atvejais, kasacine tvarka apskųsti nutartį skirti ekspertizę Europos valstybių civilinėje teisenoje yra leidžiama.

Pagal Prancūzijos Civilinio proceso kodeksą teismo sprendimas skirti ekspertizę gali būti apskųstas apeliacinei instancijai, motyvuojant, kad sprendimas skirti ekspertizę yra neteisėtas ir nepagrįstas, nutartis yra supainiota (*mixte*), teismo nutarime skirti ekspertizę tiksliai nurodytas specialus ekspertizės dalykas (kai nutartyje yra nurodoma tik bendra ekspertizės kompetencija). T. Mause [9, p. 12–13], A. Krosio [10, p. 44] teigia, kad apskundimas kasacine tvarka pagal bendrą taisyklę yra negalimas, išskyrus nutarties painumo atvejus.

Nutartyje skirti ekspertizę nurodomas jos atlikimo terminas, kurį nustato teismas.

Skiriant ekspertizę pasiruošimo nagrinėti bylą teismo posėdyje stadijoje reikia atkreipti dėmesį į terminus, nustatytus Civilinio proceso kodekse (pasiruošimas bylos nagrinėjimui turi būti baigtas per 7 dienas). Kadangi teismo ekspertizė atliekama ne teisme (t. y. ne teismo posėdžių salėje), tai skiriant ekspertizę teismo nagrinėjimo metu kyla būtinybė suteikti ekspertui laiko atlikti specialų tyrimą. Todėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas nustato teisę sustabdyti bylos nagrinėjimą paskyrus ekspertizę.

Pabrėžtina, kad kol atliekama teismo ekspertizė, teismas peržiūri įvairaus pobūdžio eksperto prašymus. Atlikdamas teismo ekspertizę ekspertas gali pateikti prašymą susipažinti su bylos medžiaga, turinčia ryšį su ekspertizės dalyku. Ekspertas pagrįstai išspręsti jam pateiktus klausimus gali tada, kai žino bylos aplinkybes, susijusias su tyrimo objektais. Galime teigti, kad civilinėje teisenoje nėra tokios ekspertizės, kurioje bylos aplinkybių žinojimas neturėtų jokios reikšmės eksperto išvadai. Negalime nesutikti su A. Vinbergo nuomone, kad „ekspertui būtina žinoti bylos aplinkybes ne tam, kad jis spėliotų, kokia turėtų būti išvada, o tam, kad susipažintų su visais bylos ypatumais, kurių žinojimas padėtų padaryti teisingą išvadą“ [11, p. 98–99].

Žinodamas konkrečias bylos aplinkybes ekspertas gali panaudoti tai atlikdamas ekspertizę, įvertindamas konkrečius objekto požymius, aiškindamasis sutampančius arba nesutampančius požymius, pasirinkdamas tinkamą tyrimo metodiką ir techniką, keldamas versiją ir t. t.

Atlikdamas ekspertizę ekspertas turi žinoti tam tikrą informaciją apie jam tirti pateiktus objektus. Pavyzdžiui, tokia informacija apie tiriamus daiktinius įrodymus kaip jų suradimo laikas ir vieta, paėmimo būdas, saugojimo sąlygos ir pan., yra svarbus kriterijus norint teisingai įvertinti lyginamąjį tyrimą ir pateikiant išvadą.

Taip pat ekspertas gali prašyti pateikti jam dokumentų originalus (vietoj kopijų), pakviesti kitus artimų mokslo ir technikos šakų specialybių ekspertus iškeltiems klausimams spręsti. Yra atvejų, kai ekspertui prieš pateikiant išvadą reikia duomenų, kuriuos galima gauti, pavyzdžiui, jam dalyvaujant vietos apžiūroje.

Šiuos ir kitus eksperto prašymus teismas turi išstudijuoti ir jų atžvilgiu priimti atitinkamus sprendimus.

Teismo ekspertizės dalyko formavimas sudaro galimybę teisingai ir tiksliai suformuluoti klausimus ekspertui, o objekto formavimas susijęs su ekspertui tirti pateikiamų objektų suradimu, surinkimu ir pateikimu.

Prieš formuluojant konkrečius klausimus ekspertui, reikia gerai išsiaiškinti, kokių specialių žinių reikia nagrinėjant konkrečią bylą, kokią ekspertizę reikia skirti ir koks jos specialusis dalykas. Būtent specialusis tyrimo dalykas yra svarbiausias kriterijus, į kurį orientuojantis galima teisingai suformuluoti klausimus ekspertui.

Nustatant ekspertizės dalyką reikia išskirti specialųjį kriterijų. Specialųjį kriterijų nulemia vienokių ar kitokių specialių žinių išsivystymo lygis ir tam tikrų faktų nustatymo metodu praktinis įdirbis. Pavyzdžiui, psichologinės ekspertizės specialusis metodas gali būti galimybės visiškai suvokti faktinį atliktų veiksmų turinį ir galimybės visiškai tuos veiksmus valdyti nustatymas. Bet būtų neteisinga nustatyti, kad šios ekspertizės specialusis dalykas yra konkretaus elgesio psichologinio motyvo pasireiškimas, nes remiantis šiuolaikinėmis metodikomis galima nustatyti tik pagrindines asmens motyvacijos linijas ir jų hierarchiją.

Yra suprantama, kad teismo ekspertizės dalykas gali būti ne kiekvienas faktas, kurį gali nustatyti šiuolaikinis mokslas, o tik tai toks, kuris:

a) Yra aprobuotas ekspertinės praktikos ir kuriam nustatyti yra parengtos atitinkamos metodikos;

b) Gali turėti reikšmės teismo nagrinėjamoje byloje.

Teisingas klausimų ekspertui formulavimas – pagrindinė ir svarbiausia teismo nutarties skirti ekspertizę dalis.

Klausimai, formuluojami nutartyje skirti ekspertizę, turi atspindėti konkrečios ekspertizės dalyką, jie sudaro eksperto užduoties turinį. Todėl ekspertas neturi teisės keisti klausimų formuluočių, o tai kartais praktikoje pasitaiko [12, p. 51]. Civilinio proceso kodekso 212 straipsnyje nurodyti subjektai, galintys daryti įtaką ekspertizės dalyko formavimui, užduodami klausimus. Tai byloje dalyvaujantys asmenys, kurių kiekvienas gali siūlyti teismui klausimus, kuriuos turėtų išsiaiškinti ekspertas; pats teismas, kuriam priklauso teisė suformuluoti galutinius klausimus, dėl kurių turi būti pateikta eksperto išvada. Reikia pabrėžti: byloje dalyvaujantys asmenys pateikia klausimus ne ekspertui, o teismui (teisiniai santykiai atsiranda tarp asmens ir teismo). Teismas peržiūri klausimą (ar jis atitinka ekspertizės dalyką, ar atsakymas į jį yra svarbus aiškinantis bylos aplinkybes) ir tada priima sprendimą: įtraukti klausimą į nutartį skirti ekspertizę arba motyvuotai atmesti.

Literatūroje keliamas klausimas apie eksperto galimybę susiaurinti arba praplėsti ekspertizės dalyką [13, p. 104].

Mūsų požiūriu, minėtoje situacijoje teisingiau kalbėti apie konkretaus tyrimo gnoseologines ribas, kurias gali lemti tiek objektyvūs (tam tikrų žinių išsivystymo lygis), tiek subjektyvūs (eksperto kompetencija, medžiagos nepakankamumas) veiksniai. Šios ribos, aišku, daro įtaką ekspertizės dalykui – ne visi faktiniai duomenys, kuriuos teismas nustatė kaip ekspertizės dalyką, bus nustatyti. Bet kalbėti apie tai, kad ekspertas daro įtaką ekspertizės dalyko apimties nustatymui, vargu ar teisinga. Taip pat manytume, kad svarstyтина galimybė papildyti minėtąjį straipsnį nuostata, jog „ekspertas turi teisę atsisakyti duoti išvadą į pateiktus klausimus, jeigu nėra pagrįstų ir patikimų metodų jiems išspręsti“.

Įstatymas nustato eksperto iniciatyvos teisę: „Jeigu, darydamas ekspertizę, ekspertas nustato turinčių reikšmės bylai aplinkybių, dėl kurių jam nebuvo pateikta klausimų, jis turi teisę duoti savo išvadą ir šių aplinkybių“ (CPK 216 str. 2 d.). Plačiau apie tai nekalbant būtų galima pasakyti, kad ši taisyklė neleidžia ekspertui keisti pateiktų klausimų formulotės ar formuluoti naujus klausimus. Kalbama apie tokius atvejus, kai remdamasis objektyvia specialaus tyrimo logika ekspertas išsiaiškina aplinkybes, kurios galbūt turės reikšmės bylai, ir jas išdėsto savo išvadoje. Ir šiuo atveju ekspertas nenustato ekspertizės dalyko apimties.

Nustatyti eksperto užduotį bei ekspertizės dalyką – teismo prerogatyva, įgyvendinama ekspertizės paskyrimo metu, dalyvaujant suinteresuotiems asmenims, ir įtvirtinama teismo nutartyje skirti ekspertizę. Būtent tai ir yra ekspertizės dalyko formavimas. Pats dalykas vykstant tyrimui gali keistis atsižvelgiant į proceso įstatymo nustatytas ribas.

Norint sėkmingai atlikti teismo ekspertizę nemažai reikšmės turi ir teisingas ekspertizės objekto nustatymas. Reikia pažymėti, kad ekspertas neturi teisės savarankiškai atrinkti tyrimo objektus ir medžiagą – jie turi būti pateikti teismo ir nurodyti teismo nutartyje skirti teismo ekspertizę.

Galiojančios civilinio proceso normos nereglamentuoja medžiagos, skirtos ekspertizei atlikti, atrinkimo tvarkos.

Nustatydamas tyrimo objektą teismas sprendžia klausimus: kokia medžiaga yra būtina ekspertui, ar teismas turi šią medžiagą, kiek ši medžiaga tinka tyrimui (jos kokybė)?

Civilinėje teisejoje remiantis įrodinėjimo pareiga ir šalių pasidalijimo pareigomis taisyklėmis, tyrimo medžiagos formavimo aktyvioji pusė yra šalys. Tais atvejais, kai šalis prašo skirti ekspertizę ir teismas tokį prašymą tenkina, logiška įpareigoti šalį pateikti visą tyrimui reikalingą medžiagą (daiktus, dokumentus). Bet ir skirdamas ekspertizę savo iniciatyva teismas turi teisę reikalauti, kad šalys pateiktų tokią medžiagą.

Teisėjas ne visada turi pakankamai žinių, būtinų teisingai nustatyti medžiagą, kurios reikia tyrimui (pvz., buhalterinei ekspertizei) atlikti. Manoma, kad tokiais atvejais praverstų specialisto pagalba, kuri taptų reali įtvirtinus šią nuostatą naujame Civilinio proceso kodekse. Tuo labiau, kad tokia pagalba kartais yra būtina (pvz., kaip konsultacija tam, kad būtų nustatyta tyrimui reikalinga medžiaga, arba kaip tiesioginis dalyvavimas pačiame procesiniame veiksmo, kurį atlieka teismas, siekdamas gauti pavyzdžių lyginamajam kitų ekspertizės objektų tyrimui atlikti). Panašios idėjos tikslingumui pritaria G. Davtianas [14, p. 61], N. Rakitina [15, p. 13], J. Rosinskaja [16, p. 31–34] ir kt.

Kaip rodo tam tikrų rūšių ekspertizių atlikimo praktika, teismams dažnai sunku teisingai nustatyti ekspertizės objektus.

Lyginamųjų pavyzdžių gavimas – svarbus civilinės teisenos veiksmas, kurio profesionalus atlikimas garantuoja sėkmingą ekspertizės atlikimą, nors galiojančiame Civilinio proceso kodekse tokia procesinė kategorija neminima ir ją naudojamosi pagal Baudžiamojo proceso kodekso analogiją ir kriminalistikos reikalavimus.

Lyginamieji pavyzdžiai reikšmingi tuo, kad jie yra ekspertizės objektai, o jų gavimas – tyrimo objekto formavimo būdas. Savarankiškos įrodomosios reikšmės lyginamieji pavyzdžiai neturi. Atitinkamai civilinėje teisejoje jų statusas nustatomas kaip lyginamųjų pavyzdžių, o ne įrodymų.

Kaip ir kitus objektus, lyginamuosius pavyzdžius ekspertui teismas turi pristatyti. Jie turi būti nurodyti teismo nutartyje skirti ekspertizę. Ekspertas turi teisę prašyti, kad būtų pateikta papildomų pavyzdžių (dėl ankstesniųjų nepakankamumo, nekokybiškumo), bet negali iš pavyzdžių išskirti vieno objekto. Šio klausimo nereikėtų painioti su skirtingų pavyzdžių (pvz., skirtingos kokybės) tyrimo mastu. Tyrimui turi būti pateikti visi, bet nebūtinai vienodo dydžio pavyzdžiai [12, p. 54–55].

Manytume, kad reglamentuojant šį veiksmą procesinis reguliavimo aspektas apimtų ne tik jo legalizavimą Civilinio proceso kodekse, bet ir, o tai svarbiausia, procesinių teisių užtikrinimą.

Aptarsime tai plačiau. Minėtasis aspektas ypač pasireiškia teismui renkant lyginamuosius pavyzdžius kaip ekspertizės objektą. Pavyzdžiui, rašysenos ekspertizė. Rašto ekspertizės objektas gali būti bet kokie rašytiniai šaltiniai, turintys reikšmės nagrinėjant bylą.

Norint atlikti šią ekspertizę reikia surinkti lyginamąją medžiagą (laisvos ir eksperimentinės rašysenos pavyzdžių), kuri turi būti pateikiama ekspertiniam tyrimui. Laisvos rašysenos pavyzdžių gaunama pareikalavus iš atitinkamos šalies kokių nors rašytinių šaltinių, parašytų atitinkamo asmens ir neskirtų konkrečiai pateikti teismui (tokie pavyzdžiai turi būti atlikti iki teismo ir su teismu nesusiję). Lyginamuosius pavyzdžius galima gauti teismo posėdžio metu (šalies paprašoma parašyti kokį nors tekstą arba pasirašyti). Atliekant šį veiksmą tikslinga pasitelkti specialistą. Ekspertui svarbu žinoti vieno ar kitų dokumentų, lyginamųjų pavyzdžių sudarymo aplinkybes, į ką reikia atkreipti dėmesį formuojant ekspertizės medžiagą. Nutartyje skirti ekspertizę reikia nurodyti kiekvieno objekto atlikimo sąlygas.

Pavyzdžiui, ginčijant notariškai patvirtinto dokumento galiojimą, ekspertui reikia pateikti ne tik patį ginčijamą dokumentą, bet ir su juo susijusius įrašus notarinėse knygoose,

patvirtintus šalių parašais. Teisėjas taip pat turėtų apklausti šalis, kad išsiaiškintų, kur yra visi ginčijamo dokumento egzemplioriai, gautų visus reikiamus pavyzdžius ir tiksliai nustatytų ekspertizės objektus (tekstai, parašai, datos ir pan.). Tai atskirai daroma dėl kiekvieno ginčijamo dokumento [17, p. 327].

Lyginamieji pavyzdžiai iš esmės turi atitikti tiriamą objektą kalbos, turinio, laiko ir atlikimo sąlygų atžvilgiu. Svarbu, kad medžiagos būtų pakankamai, o tai sunku nustatyti nedalyvaujant specialistui.

Egzistuoja dar viena ekspertizės skyrimo taktinė problema. Civiliniame procese dokumentus iki teismo posėdžio dažnai turi suinteresuotieji asmenys, nors ekspertizės būtinybė gali būti aiški jau pasirengimo stadijoje. Tai, kad nėra procesiškai reglamentuota pavyzdžių tyrimui paėmimo tvarka, apsunkina teismui formuoti ekspertizės tyrimo objektus. Teismas gali tik pasiūlyti šalims pateikti papildomų įrodymų, bet tai nekompensuoja įstatymo spragų. Dėl to nesąžininga šalis gali pakeisti dokumentą, sudaryti naują, o tai vėliau apsunkins tyrimo procesą.

Kai kurių ekspertizių rūšių neįmanoma atlikti be paties proceso dalyvio, pavyzdžiui, daugumos medicininių, psichiatrinų, psichologinių ekspertizių. Čia tyrimo objektas yra išskirtinis: tai žmogus, kuris kartu yra ir proceso subjektas, turintis nustatytas procesines teises ir pareigas.

Ypatingo dėmesio reikalauja reglamentacija tų atvejų, kai specialaus tyrimo objektas yra žmogus – proceso dalyvis (šalis, tretysis asmuo ar liudytojas). Pagrindinė įstatymų leidėjo problema – siunčiant asmenį ekspertizei užtikrinti žmogaus teises. Iki šiol procesinėse normose į tai neatkreipta dėmesio.

Galima situacija, kai teisėjas, nusprendęs, kad ekspertizė privaloma, priima nutartį dėl jos paskyrimo, o asmuo ekspertizės atsisako. Ekspertizės atlikti neįmanoma, nes ekspertas nebeturi tyrimo objekto. Ar leidžiama priverstinai siųsti ekspertizei? Manytume, kad civilinei teisei tai nepriimtina.

Vienetinės išimties, nulemtos objektyvių priežasčių, turi būti specialiai aptartos, įtvirtinant tiriamojo garantijas. Pavyzdžiui, tai padaryta Civilinio proceso kodekso 285 straipsnyje – teismo psichiatrinės ekspertizės atžvilgiu nagrinėjant bylas dėl pripažinimo neveiksniu. Čia teisėjas esant pakankamai duomenų apie fizinio asmens psichinę ligą ar silpnaprotystę, nutartimi skiria fizinio asmens teismo psichiatrinę ekspertizę; išimtiniais atvejais, kai asmuo aiškiai vengia teismo psichiatrinės ekspertizės, teismas posėdyje dalyvaujant psichiatrui *gali* (neprivalo) priimti nutartį priverstinai nusiųsti fizinį asmenį teismo psichiatrinei ekspertizei atlikti. Tokia taisyklė aiškinama tuo, kad asmuo, kuris, manoma, turi psichikos sutrikimų, ne visada gali teisingai suvokti realius faktus ir su jais susijusį savo elgesį.

Išvados

Teismo ekspertizės skyrimas – sudėtingas procesas. Jis yra tiek byloje dalyvaujančių asmenų iniciatyvos, tiek teismo teisių įgyvendinimo rezultatas. Skiriant ekspertizę susidaro visas kompleksas procesinių teisinių santykių: tarp teismo ir kiekvieno bylos dalyvio; tarp teismo ir eksperto. Šie santykiai skiriasi atsiradimo pobūdžiu, turiniu, procesine reikšme. Santykiai tarp teismo ir kiekvieno byloje dalyvaujančio asmens atsiranda prašant paskirti ekspertizę, konkretų ekspertą, nušalinant ekspertą, formuojant klausimus ekspertizei. Nurodytieji procesiniai santykiai įgyvendinami suinteresuotų asmenų prašymuose ir teismo nutartyse dėl jų įgyvendinimo arba atmetimo ir yra būdingi pačiam ekspertizės skyrimo procesui. Teismo taktikos požiūriu teisingai atlikti veiksmai skiriant ekspertizę daro nemažą įtaką ir jos efektyvumui byloje.



LITERATŪRA

1. **Тихиня В. Г.** Теоретические проблемы применения данных криминалистики в гражданском судопроизводстве. – Минск, 1983.
2. **Притузова В. А.** Заключение эксперта как доказательство в уголовном процессе. – Москва, 1959.
3. **Bürkle F.** Richterliche Alltagstheorien im Bereich der Zivilrechts, 1984.
4. **Криминалистика** / Под ред. Крылова И. Ф. – Ленинград, 1976.
5. **Zöller R.** Zivilprozessordnung, – Köln, 1999.
6. **Маурина Н., Хенвен К.** Подготовка материалов для судебно-почерковедческой экспертизы // Социалистическая законность. 1982. Nr. 4.
7. **Шляхов А. Р.** Судебная экспертиза: организация и проведение. – Москва, 1979.
8. **Сахнова В. Т.** Судебная экспертиза. – Москва, 1999.
9. **Moussa T.** Dictionnaire juridique: Expertise matieres civile et penale. – Paris: Dalozz, 1983.
10. **Crosio A.** Litiges et proces: Procedures civiles et voies d'ehécution. – Paris: Dalozz, 1996.
11. **Винберг А. И.** Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. – Москва, 1956.
12. **Тельнов П. Ф.** Процессуальные вопросы судебной экспертизы. – Москва, 1977.
13. **Петрухин И. Л.** Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. – Москва, 1964.
14. **Давтян А. Г.** Экспертиза в гражданском процессе. – Москва, 1995.
15. **Ракитина Л. Н.** Участие специалистов в гражданском судопроизводстве. Автореф. Дис. канд. Юрид. Наук. – Саратов, 1985.
16. **Россинская Р. Е.** Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. – Москва, 1996.
17. **Hertman A.** Zivilprozessordnung, 56. Aufl. – München, 1998.



Die Besonderheiten der Expertenordnung im Zivilprozess

Dr. Rolandas Krikščiūnas

Rechtsuniversität Litauen

ZUSAMMENFASSUNG

Die Zivilprozessordnung Litauens bestimmt keine Tatumstände in Zivilsachen, bei denen eine Expertise ausgeführt werden soll. Ungeachtet dessen gibt es Zivilsachen bei denen die Anordnung einer Expertise verbindlich ist.

Es wird in dem vorliegenden Artikel behauptet, daß die Frage des Gebrauchs der speziellen Kenntnisse bei der Feststellung der tatsächlichen Umstände in jedem einzelnen Fall individuell gelöst werden soll und hängt von den Umständen der Zivilsache.

Die Expertise ist das Untersuchungsobjekt nicht nur des Prozessrechts, sondern auch der Kriminalistik, die die taktische Fragen der Expertenordnung und -ausführung erörtert.

Der Autor vertritt die Ansicht, daß der Richter sich bei der Anordnung der Expertise im Zivilprozess von den Empfehlungen der Taktik leiten lassen soll.

Im Artikel werden die Tatumstände angegeben, die das Gericht bei der Anordnung der Expertise beachten soll.

Es werden die Hauptprinzipien der Taktik erörtert, von denen das Gericht sich bei der Anordnung der Expertise im Zivilprozess leiten lassen soll.

Daneben werden auch die Fragen an den Richter während der Bestimmung des Expertisengegenstandes analysiert.

